

# Felsefe, Din ve Hukuk İlişkisi Üzerine

Ahmet Gürbüz

Jean Bruller Vercors'un çok güzel deyimlemesiyle(1), çoktandır tartışıl原因 görüş ve değerdendirmeleri karşılaştırmaktan, düzenlemekten öte bir şey değildir amacımız. Bir sır çözmek, bilinmeyeni açıklamak niyetinde değiliz, ama bilinenleri karşılaştırmak ve bir araya getirmekle bir gerçeğı gün ışığına çıkarabiliriz belki, ve bu gerçek uzun zaman saklı kaldığı için daha da göz alıcı bir ışık saçabilir.

Bilindiğı gibi felsefe fiziksel ya da metafiziksel bir varlıkla ilgili olarak, varlığın ne olduğı (ontoloji), nasıl bilinebileceğı (epistemoloji) ve bu şeyin değeri yani nesnelliğı (aksiyoloji) ile ilgili sorular sorup, bu sorulara yanıt arama çabalarıdır. Felsefenin sorguladığı varlık fiziksel olduğunda, 'evren nedir, madde nedir' gibi sorular; metafiziksel olduğunda ise 'din nedir, ahlak nedir, sevgi nedir, bilgi nedir' gibi sorular ortaya çıkar. Diğer yandan felsefe bu fiziksel varlığı tikel olarak değil de bütünsel olarak inceler. Sözelimi 'güneş nedir' sorusuna değil de, genel olarak 'varlık nedir' sorusuna yanıt arar. Bunun gibi felsefe metafiziksel varlığı da tikel olarak değil, bütünsel olarak inceler; yani tikel olarak değil de genel olarak 'bilgi nedir, sevgi nedir' diye sorular sorar. Herhangi bir sorgulamanın, araştırmanın ya da bilgilenmenin filozofik olarak nitelenirilebilmesi için, bu bilgilenmenin temelini insana dayanması gerekir. Bilgilenmenin temelinde insanın dışında şeyler varsa (mitolojik, dogmatik vb.), bu bilgilenme filozofik değildir.

Din kavramına gelince, kaynağı ne olursa olsun, konusuna baktığımızda di-

nin ele aldığı şeyin yaşama, evrene, insana ve eylemlerine ilişkin değerdendirmelerden oluştuğunu görmekteyiz. 'Yaşamın anlamı nedir, iyi nedir, ahlak nedir, varlık nedir' gibi sorular da dinin konularını oluşturur. Burada dinin konusuyla felsefenin konusunun çakıştığını (aynı olduğunu) görüyoruz. Felsefede olduğu gibi dinde de varlıkla, bilgiyle, değerdelerle ilgili nitelendirmeler, önermeler ve söylemler bulunmaktadır.

Özetlemek gerekirse, dinin konusuyla felsefenin konusu çakışmaktadır; ikisi de aynı şeyleri sorgulayıp irdelemek durumunda kalmışlardır. Felsefe ile din arasındaki uzlaşmazlık, çatışma, farklılık gibi görünen şey bu bilgilenmenin kaynağına ilişkindir. Genel olarak, dinde insanoğlunun kendi yaratmasıyla elde edilen bilgi ve değerdendirmelerin değil de; onun ötesinde, metafizik öğelere dayanarak oluşturulmuş bilgilenmelerin söz konusu olduğu bilinir. Dindeki önermeler önceden hazır, dogmatik ve üzerinde tartışılmaz'dırlar; bunlar insan aklının ürünü değildirler. Oysa filozofik düşüncenin temeli, insanın kendisidir ve bu durum felsefe ile din arasındaki ayrımı oluşturur. Ancak tüm bu söylenenler kesin değil, yalnızca genel olarak benimsenmiş gibi görünen görüşü yansıtmaktadır. İnsan olarak varlığa, değerdelerle ilişkin iyi niyetli bir çaba hangi noktada dinsel, hangi noktada filozofik olarak değerdendirilmektedir; bunun ayrımı nasıl ve hangi ölçütlerle yapılmaktadır; gerçekte bu konuda yoğunlaşmak gerekir. Genel kabul gören kriter, filozofik bilgilenmenin kaynağının

insan olması, dinsel bilgilenmenin kaynağının ise insan dışında metafizik öğeler olmasıdır.

Şu tez ortaya atılabilir gibi görünmektedir : Olay ya da sorun bir ve özdeş olmakla birlikte yalnızca bunlarla ilgili yapılan adlandırmalarda bir farklılık söz konusudur. Dinsellikle ilintili olmayan toplumlarda bu bağlamdaki düşünce, irdeleme ve uğraşlara 'felsefe', dinsellikle ilintili toplumlarda ise 'din' adı verilmiştir. Bu tezi kanıtlayan önemli tarihsel göstergeler ve olgular bulunmaktadır. Örneğin 'filozofi' kavramının ortaya çıkmış olduğu Eski Yunan'da, başka toplumlardaki anlamıyla din olgusu olmadığından dolayı bu düşüncelere 'filozofi' adı verilmiştir. ('Filozofi' kavramı iki alt kelimeden oluşur : 'sevgi' ve 'bilgi'. Bazıları bu kavramı 'bilgiyi sevmek', bazıları da 'sevmeyi bilmek' olarak yorumlamaktadırlar.) Diğer taraftan Ortadoğu toplumlarına baktığımızda tarihsel olarak dinselliğin egemen olduğunu görmekteyiz. Öyle ki 'felsefe' ve 'filozof' kavramları ortaya çıktıktan sonra bile bu kavramlar adı geçen toplumlarda yerleşmemiştir. Bu bağlamda, örneğin İslam toplumlarında 'hikmet' kelimesi 'felsefe', 'hakim' kelimesi ise 'filozof' karşılığı olarak kullanılmıştır. Diğer yandan Avrupalı düşünürler yani filozoflar (örneğin Augustinus, Plotinus, Descartes, Epiktetos), kendilerine 'filozof' dendiği ve yaptıkları iş 'felsefe' olarak nitelendirildiği halde, bunların yaptıkları bütünüyle dinsel kaynaklı ya da en azından dinsellikle ilgili sorgulamalardır. Sözgelimi Plotinus, Eski Yunan düşüncesiyle Hristiyanlığı bağdaştırmaya çalışmış, İncil'i bu çerçevede yorumlamıştır. Bunun gibi Ortadoğu toplumlarında (somut olarak İslam dünyasında) birçok 'hakim', dinsel inançlarla çelişen ve onlara karşıt düşünceler ileri sürmüştür. Bu kişiler İslam toplumları tarafından ve İslam kadılarının fetvalarıyla, dinsellikle savaş açma ile itham edilerek öldürülmüş, sürgün edilmiş, cezalandırıl-

mışlardır. Sözü edilen düşünürler reel dinsellikle savaşım vermiş olsalar bile görüşlerine 'hikmet', kendilerine 'hakim' denilmiştir.

Bütün bu tarihsel ve somut olgular bize özünde felsefe ve din arasındaki ayrımın sadece kaynak farklılığı olarak gösterilmesinin yerinde ve sağlıklı bir açıklama olmadığını, olayın tümüyle bir farklı isimlendirmeden ibaret olabileceğini gösterir gibidir.

Din kavramının teorik ve olgusal kapsamıyla ilgili olarak şunlar söylenebilir: Özellikle tek Tanrı inancı olan dinlere bakıldığında (İslam, Hristiyanlık, Yahudilik gibi), bu dinlerin ana vurgusu olarak karşımıza şu çıkıyor. Gerçekte Tanrı inancı olan bütün dinlerin teorik ana vurgusu özdeştir ve şu şekilde dile getirilebilir: Birinci ana vurgu inanca ilişkindir ki bu temel olarak Tanrı inancını kapsar. İkinci ana vurgu 'ibadet' olarak dile getirilebilir, buna 'anış (anma eylemi)' diyebiliriz. Üçüncü ana vurgu ise, yaşamla ilgili olarak tek kelime ile 'adalet' olarak dile getirilebilir. Bu ana vurgular aynı zamanda tüm dinler arasındaki temel esprinin aynı olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Doğal olarak tüm bunlar teorik söylem olarak böyledir.

Olgusal olarak bakıldığında ise, bu ana vurgularla uyum sağlamayan ve bunlarla çatışan somut gerçeklikler görünmektedir. Dinler toplumsal ve siyasal iktidarlar tarafından ayrıntılarda başkalaştırılmış, kendi devamlılıklarının sağlanması için bir araç olarak kullanılmıştır. Gerçekte amaç iktidar sağlamak olduğu halde din bir kılıf olarak kullanılmıştır. Bütün bunları günümüzde de görmekteyiz. Dinsel düşünceler kullanılarak iktidar elde edilmeye çalışılmakta olduğu ciddi bir toplumsal gerçekliktir. Somut olarak dinlerin iktidar aracı olarak kullanılışı bazı dinlerde daha belirgindir. Sözgelimi Hristiyanlıkta üç temel vurgu teorik olarak varolmakla birlikte, ayrıntılarda de-

şiklik yapılarak, Kilisenin Tanrı ile insan arasındaki bağlantıyı sağlayacağı inancı yerleştirilmiş, Kilisenin ve dinin iktidar için önemli bir araç olması sağlanmıştır. İslam dinine bakıldığında ise, Tanrı ile insan arasındaki yakınlaşma için Kilise gibi bir kurum olmamakla birlikte, tarihsel olarak bakıldığında tarikatlar, halifelik, cemaat vb. kurumlar aracılığıyla yine dinin iktidarlar ve çıkar grupları tarafından ayrıntılar yoluyla kendi çıkarlarını devam ettirmek için bir araç olarak kullanıldığını görüyoruz.

Bütün bunlara ek olarak şunlar söylenebilir: Bu üç ana vurgunun İslam dininde (İslam dininin kaynakları, Kur'an, peygamberin Kur'an ile ilgili yorumları ve somut olarak toplumların bunlarla ilgili kültürleridir)(2) daha açık ve net olarak yer aldığı ileri sürülebilir. İslam dininde birinci vurgu olarak inanç, ikinci vurgu olarak ibadet (Tanrıyı anma, anış) ve üçüncü vurgu olarak da yalnızca 'adalet' kavramı önem taşır. İslam dininin kaynaklarına bakıldığında, tüm dinlerin ('din-i hanif': İslamiyet, Hristiyanlık, Yahudilik vb.) bu üç ana vurgu üzerinde temellendiği ayrımsanabilir. İlk iki vurgu birey-Tanrı arasındaki ilişkiyi yansıtmaktayken, üçüncü vurgu bir yandan birey-Tanrı ilişkisini, diğer yandan da birey-yaşam (hukuk) ilişkisini yansıtır.

Dinin dogmatik inanışlar üzerine kurulduğu yönündeki klasik görüşteki durumun aksine, dinselliğin temelini yansıtan üç ana vurgu bile özünün ve ayrıntılarının anlaşılması açısından tartışılmaya, irdelenmeye ve değerlendirilmeye tümüyle açıktır gerçekte. Tanrının varlığı ve nitelikleriyle, ölümden sonraki yaşamla, 'cennet-cehennem' ve benzeri metafizik varlıklarla ilgili temel inanç konularında bile ayrıntılı, net ve tartışılmaz bir söylemle karşı karşıya değildir. Yine ikinci ana vurguya ilişkin olarak 'ibadet (anma eylemi)' ayrıntılı olarak ortaya konmamış, adeta somut değerlendirmelere aralanmış

kapılar bırakılmıştır. Sözgelimi 'namaz' kavramı (vurgunun özü anmaktır), Kur'an'da biçimsel yönden tam olarak betimlenmemiş, Peygamberin somut yaşamında bu, 'bilinen biçimiyle namaz' olarak ortaya konmuştur. Bu ayrıntılarda bir netlik ve sınırlama söz konusu değildir. Yine bu bağlamda üçüncü ana vurguya baktığımızda, 'adalet' kavramı kaynaklarda yalnızca temel espri olarak yer almış, yalnızca adalet değerinin gözetilmesi gerektiği vurgulanmış ve adalet değerinin ayrıntıları somut biçimlerle sınırlandırılmamıştır. Bir insanın, Tanrı inancını taşıması, Tanrıyı anması ve adalet değerini gözetmesiyle 'dinsel(dindar)' bir kişi olduğunu teorik olarak söyleyebiliriz.

Somut duruma bakıldığında ise dinselliğin bu üç ana vurgunun dışına taşırıldığını, bunlarla çatışan kimliklere büründürüldüğünü, dinin siyasallaştırıldığını görüyoruz. Dinin devletin yönetim biçimi olarak gösterilmesi, ayrıntılar yoluyla başkalaştırılması ve belli cemaatlerle, tarikatlarla özdeşleştirilmesi vb. durumlar bu çerçevede değerlendirilebilir. Bugünkü Batılı toplumlarda dinselliğin iktidar aracı olarak kullanılıyor olmayışı ve dinin ayrıntılarda boğdurulmayışının nedeni, o toplumların bilimsel, kültürel ve sosyal olarak gelişmeleri sonunda dinselliğin yalnızca gerçek varlığı (anılan üç ana vurgu) ile kalabilmiş olmasıdır. Bilimsel, sosyal, ekonomik, eğitsel vb. olumsuzluklar nedeniyle, örneğin bizim ülkemizde, din iktidar aracı olarak kullanılmış ve gerçek kimliğinin dışına çıkarılmıştır. Dinselliğin, gerçek kimliği olan bu üç ana vurguyla kalması ve bunlarla çatışan özelliklere büründürülmemesi kuşkusuz bir yönüyle de toplumun sosyo-ekonomik ve kültürel koşullarının insanca ve gelişmiş olmasıyla olanaklıdır.

Toplumsal yaşam açısından, yaşamın insancalaştırılması açısından, toplumsal ahlak ve hukuk açısından önemli olan dinselliğin üçüncü vurgusu yani adalet de-

geridir. Birinci ve ikinci vurgu (inanç ve anı) birey ile Tanrı arasında, üçüncü vurgu (adalet) ise hem birey ile Tanrı, hem de somut yaşamla ilgili olarak söz konusu bulunmaktadır. Burada adalet kavramının Tanrı-insan ilişkisine ait yönünün toplum-dışılığı, kişiseliliği de bir açıdan belirtmeli, teslim edilmelidir. Adalet kavramının ikinci yönü olan(3) ve insanlar arası ilişkileri, toplumsal yaşamı, toplumsal ahlak ve hukuku ilgilendiren boyut insansal ve evrensel bir önem taşır; ve bu yönüyle sosyal bilimler, özellikle hukuk açısından açıklanmak, anlaşılacak durumundadır. Ters durumda 'hukukun meşruluğu' sorunsalının sağlıklı bir öze ve işleve kavuşturulması olanaksızlaşacaktır. Hukukçu olarak, insanımıza ya hukukun aynı zamanda 'dinsel' bir hukuk olduğunu ya da 'din dışı, dinselliğe karşıt bir şey' olduğunu(4) söylemek durumundayız. Toplumu oluşturan bireylerin hukuku 'meşru' görmeleri nasıl sağlanabilir? 'İnsanlığın hukuku' ile 'dinsel hukuk' özdeş anlamlı şeyler mi, farklı ya da karşıt şeyler mi, bunun açıkça anlaşılır kılınması gerekir. Bu amaçla bir tez olarak denilebilir ki, dinin üçüncü vurgusu olan adalet kavramı, insanlığın elde ettiği ve somut olarak 'Evrensel Hukuksal Değerler'(5) dediğimiz değersel kazanımları yansıtır. Dolayısıyla 'insanlığın hukuku' ile 'dinsel hukuk' bu noktada çakışmaktadır. 'Evrensel Hukuksal Değerler', insanlığın, iyiniyetle Tanrının adalet dediği şey' in ayrıntılarının ortaya konmasına yönelik uğraşlarının bütünüdür. Hukukun ve hukukçunun amacı 'adalet' dışında bir şey değildir ve olamaz; dinin vurgusu da adalet'tir. Bu nedenle 'Evrensel Hukuksal Değerler' ve 'dinsel hukuk' özünde, doğal olarak teorik açıdan, özdeş ve ortak yaklaşımlar biçiminde değerlendirilmek gerekir.

Demokrasi, özgürlük gibi evrensel hukuk değerleri benimsenmemiş olsaydı,

dinselliğin sağlıklı bir biçimde anlaşılması açısından, Türkiye'nin durumu çok daha olumsuz olabilirdi. Türkiye'nin dinselliğin sağlıklı anlaşılması açısından diğer İslam ülkelerine oranla daha avantajlı, daha ileri aşamada olduğu sevindirici bir gerçektir. Türkiye Cumhuriyeti bunu Evrensel Hukuksal Değerleri parçalı da olsa benimsemiş olmasına borçludur. Dinselliğin üç ana vurgusuyla çatışan olumsuz sonuçların ortaya çıkmasının nedeni, Evrensel Hukuksal Değerlerin tümüyle yerleşmesinin sağlanamamış olmasıdır. Bireyler, düşüncelerini özgürce ortaya koyabilmelidirler. Özgürlük tümüyle ve filozofik alt yapıya dayalı olarak sağlanamazsa dinsellik bu üç ana vurgunun dışına taşacak, din politikaya ve iktidar edinme amaçlarına alet edilecek, her türlü iktidarı meşrulaştırma aracı olarak kullanılacaktır. Böylece dinselliğin sağlıklı anlaşılabilmesi ve üç ana vurguda kalması somut toplumsal koşullarla önemli derecede ilgili bulunmaktadır. Toplum sosyo-ekonomik açıdan ve kültürel olarak geriye, Evrensel Hukuksal Değerler tümüyle benimsenip yerleşik kılınamamışsa dinselliğin algılanması da dolayimli ve kaçınılmaz olarak farklı ve olumsuz çizgide gelişmek durumunda kalmaya devam edecektir.

1 Jean Bruller Vercors, İnsan ve İnsanlar, Çeviri : S.Eyüboğlu, A.Erhat, V.Günyol, 3.Baskı, İstanbul, 1998, s.10

2 Toplumsal kültürün dinsel kaynak olarak değerlendirilmesi bağlamında aynı görüş için bkz: Ali Bardakçı, "Din, Kur'an'dan ibaret değil, Radikal Gazetesi, 27.03.2000

3 Adalet kavramı, Tasavvuf düşünürü İbn Meserri tarafından da bu çerçevede çift yönlü olarak ele alınmaktadır. Bu konuda geniş bilgi için bakınız : İbn Meserri, el-Münteka, Müttakilerin Yolu, İstanbul, 1999, s.20-21

4 Bu durumda da "dinsel hukuk" teorisi ve pratiğine, bu yönlü uğraş ve eylemlere bir yanıt verme sorunu gündeme gelecektir.

5 "Evrensel Hukuksal Değerler" yaklaşımı için bakınız: Ahmet Gürbüz, Hukuk ve Meşruluk (Evrensel Erdem Üzerine Bir Deneme), İstanbul, 1998